

МЕТАЛОГІЧНА МОВА ПОЕЗІЙ ОСИПА МАКОВЕЯ

Олена Романиця. Металогічна мова поезій Осипа Маковея

У статті досліджено металогічну мову поезій (1882 – 1887 рр.) Осипа Маковея. Вже на початку своєї творчості автор широко й талановито застосовував тропи, що свідчить про ретельну роботу над текстами і, звичайно, про гарне чуття мови та її засобів.

Ключові слова: *поетика, вірш, тропи, метафора.*

Елена Романиця. Металогический язык поэзий Осипа Маковея

Статья анализирует металогический язык поэзий (1882 – 1887 гг.) Осипа Маковея. Уже в раннем творчестве автор широко и талантливо использовал тропы, что свидетельствует о скрупулезной работе над текстами и, конечно, о хорошем чутье языка и его средств.

Ключевые слова: *поэтика, стих, тропы, метафора.*

Olena Romanysja. Trope language of Osyp Makovey's poetries

Trope language of Osyp Makovey's poetries (1882 – 1887) is analysed in the article. Already at the beginning of the creation author widely and consciously applied tropes. An author carefully worked above texts and had beautiful sense of language and his facilities.

Key words: *poetics, verse, trope, metaphor.*

Віршовані твори О. Маковея – маловивчене, самобутнє явище української літератури. Дослідники його поезій найчастіше звертали увагу на віршову форму та ідейну вартість (Б. Бунчук, Т. Галіп, О. Засенко, І. Кріль, В. Лукич, Є.-Ю. Пеленський, Ф. Погребенник, В. Сімович, І. Франко). Металогію ж вивчали принагідно й фрагментарно, в загальному контексті (Ф. Погребенник). Оскільки для вивчення поетики віршованих творів кожного поета аналіз металогічної мови є першорядним, актуальність нашого дослідження безсумнівна.

Мова художніх творів становить насамперед естетичну цінність. У текстах автор послуговується різними засобами увиразнення художньої мови (фонічними, лексичними, синтаксичними та ін.). Сукупність усіх засобів творить експресію тексту, його неповторний орнамент, де в лексичному елементі визначальну роль відіграє *металогія* – „вживання слів у переносному значенні” [6, с. 324]. Цим терміном рідко послуговуються українські вчені (засвідчено зокрема в дослідженнях А. Волкова, в „Літературознавчому словнику-довіднику”, 2007) і, хоча він видається узагальнюючим для всіх випадків переносного слововживання, частіше використовують вужче поняття *троп*. Традиційно в українському літературознавстві тропи досліджували за античними зразками (Ізборник Святослава 1073, латиномовні поетики і риторики 17 – 18 ст. Феофана Прокоповича, Митрофана Довгалецького та ін.). І лише в II пол. XIX століття металогічну природу слововжитку по-новому осмислив О. Потебня. Його вчення про внутрішню форму слова актуальне і до сьогодні, що засвідчують сучасні наукові дослідження. Зокрема термін *троп* у „Літературознавчому словнику-довіднику” тлумачать, як „слово, вживане у переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його „внутрішньої форми” [8, с. 695].

За усталеною традицією поняття *троп* вважають родовим. Натомість складною є ситуація з визначенням видових понять. Наслідуючи античні зразки, автори українських шкільних курсів теорії словесності ділили тропи на дві групи: *словесні та смислові* [11, с. 106]. Зокрема Митрофан Довгалецький у „Поетиці” до словесних тропів відносить *метафору, синекдоху, метонімію, антономасію, оноματοпею, катахрезу, металепсис*, і до смислових – *алегорію, іронію, перифразу, гіпербатон та гіперболу* [4, с. 301-321]. В. Домбровський називає тропом „такий вислів, в якому для унаочнення образу слово, назва якогось предмета замінена іншим на основі асоціативного зв'язку, яким дотичні уявлення об'єднані в нашій свідомості”. Автор розрізняє три види тропів, „якими можна охопити майже всі стилістичні мовні явища, що послуговуються перенесенням слова для унаочнення поетичного образу. Це метафора, метонімія і синекдоха” [5, с. 54]. Щоправда В. Домбровський наголошує на важливості розгляду так званих „первісних поетичних образів” – епітетів та порівнянь. [5, с. 54]. Автори посібника „Вступ до літературознавства. Художня лексика. Тропи” основними видами тропів називають порівняння, метафору та її різновиди, алегорію та символ, метонімію та її різновиди, синекдоху, гіперболу та літоту, епітет [2, с. 79]. А в „Літературознавчому словнику-довіднику” з-поміж основних виділяють метафору, метонімію і синекдоху. Також вчені до тропів

відносять й епітет, гіперболу, літоту, іронію та інші засоби поетичного мовлення [8, с. 695]. А. Волков вважає, що „металогічна мова обіймає такі явища, як порівняння, епітет, метафора, символ, метонімія, синекдоха, гіпербола, літота та їх численні різновиди” [6, с. 324].

Уже з наведених прикладів можна побачити, що в українському літературознавстві досі не вироблений сталий та логічномотивований підхід до вивчення переносного слововжитку. На цю ситуацію вказує й О. Тараненко, наголошуючи, що „з погляду сучасної семантичної теорії” традиційна класифікація троп „побудована не на послідовно логічних принципах. Так, синекдоха – це вид метонімії, уособлення – вид метафори, іронія та астеїзм – види антифразису, а не окремі тропи” [14, с. 693]. Тож означена наукова проблема чекає на системне, ґрунтовне, логічне вивчення. У нашому дослідженні будемо звертатися до класифікації, розробленої А. Ткаченком, яку вважаємо найбільш деталізованою та продуманою. Суперечливі аспекти будемо доповнювати твердженнями інших науковців.

Розгляд металогічної мови поезій Маковея варто розпочати з часто вживаного ним тропа – *епітета*. В. Домбровський розглядав епітет, „як найбільш первісну унаочнювальну форму вираження, що вийшла з того ж кореня, що і сама мова, тобто з бажання відрізнити звуковою формою пізнавані предмети чуттєвого спостереження” [5, с. 55]. Автори „Літературознавчого словника-довідника” тлумачать цей троп, як „один із основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом” [8, с. 245].

Іноді вчені називають епітети *образними* або *художніми означеннями*, таким чином відмежовуючи їх від *логічних*. Ми ж погоджуємося з поглядом І. Качуровського, який зовсім їх не поділяє, вважаючи, що в художньому тексті будь-яке означення стає епітетом [13, с. 247].

Звичайно, з-поміж усіх епітетів, вжитих О. Маковеєм, багато *постійних* (*Та ще то вам нічо не сталося, / широкий світ був ваш кругом* (10, с. 31); *Наді мною листя скрізь зелене* (10, с. 31); *Тихі вечори, там місяць* (10, с. 122)). Але майстерність поета виявляють „незатерті” *оказіональні*: *Світ манить мене на сій мураві, / і будучина мені принадна* (10, с. 32); *Впав в сітки лихварські, / заробляв, як міг / на дукавім загоні / з муки падав з ніг* (10, с. 34); *Не до погуби, не до бою / нехай звиває нас Тиртей; най кличе можних до спокою, щоб в людях бачили людей!* (10, с. 38); *Засіяв зерно се, а нива / Пісна... чекай тепер на жнива! Весна довженна, на біду* (10, с. 123).

Нерідко вдається автор і до порівнянь. А. Ткаченко, визначаючи цей троп, виділяє такі складові його структури: „порівняння (*comparatio*) включає в себе два члени: *компаративум* (те, що порівнюють), *компаратум* (те, з чим порівнюють) і *терціум компараціоніс* (спільну підставу, якість, властивість, подібність)” [13, с. 243]. Схоже трактує порівняння й Л. Мацько, розрізняючи „суб’єкт порівняння (те, що порівнюють), об’єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет (суб’єкт) порівнюється з іншим (об’єктом)” [14, с. 507].

Ширше бачать порівняння чернівецькі науковці: „троп, словесно виражене зіставлення двох явищ на основі відносної подібності між ними. Обов’язковими морфологічними складниками порівняння є: 1) „предмет”, тобто об’єкт образної рефлексії автора, 2) „предикат” (об’єкт, з яким співвідноситься „предмет”) та 3) „аргумент”, що мотивує „подібність неподібного” між ними” [2, с. 79].

Порівняння розмежовують на *прості* та *розгорнуті*. Прості порівняння творять за наявності сполучників та без сполучників. З-поміж безсполучникових виділяють такі, що утворюють за допомогою предиката, з пропуском сполучникової компаративної зв’язки, а також порівняння у формі орудного відмінка іменника. Усі прості порівняння можна поділити на загальноживані та індивідуально-авторські.

Уже в ранній період творчості Маковей використовує переважно авторські порівняння: *І як в муравлиську ті муравлі, / там безлік люду вештавсь все і всюди, / і гинув все, як листя на гіллі* (10, с. 27); *Дивись! од камінця Давида / Впав великан, як воробець.* (10, с. 127); *Ряди, як мур живий, устави / і гляньмо в очі ворогам* (10, с. 37); *На ній мій взір, мов яструба, пристанув* (10, с. 27).

Ми виявили лише одне порівняння, вжите у формі орудного відмінка: *Видно: липи в розцвіті / як стоять вінком* (10, с. 34).

Маємо один випадок заперечного порівняння: *Не до погуби, не до бою / нехай звиває нас Тиртей; най кличе можних до спокою, щоб в людях бачили людей!* (10, с. 38).

Прикладом розгорнутого порівняння може бути такий уривок: *Кругом, кругом широке поле, / низенько клоняться жита, / нігде нікого доокола, – / спокій, як в гробі, самота* (10, с. 31).

Одним із основних елементів металогічної мови є *метафора* – „перенесення власного значення

одного слова на невласне з огляду на певну подібність” [4, с. 303]. Е. Соловей-Гончарик слушно наголошує: „Метафора поетична (вживана і в прозових творах) несе великий заряд суб’єктивного сприйняття, індивідуального світовідчуття, особистої системи цінностей митця. Своєрідність поетичного світу письменника великою мірою зумовлена його метафорикою” [6, с. 325].

У наукових виданнях є суперечні визначення таких видів метафори, як *персоніфікація* та *усоблення*. Автори „Літературознавчого словника-довідника” так пояснюють ці поняття: „Персоніфікація – уподібнення неживих предметів чи явищ природи *людським якостям*; вид метафори, що сприяє поетичному *олюдненню довоколишнього світу*”; „Усоблення, або прозопопея – різновид метафори, художній прийом перенесення *якостей живих істот* на довоколишні предмети, явища природи або навіть абстрактні поняття” і далі зауважують: „(усоблення) відмінне від персоніфікації, яка полягає в *одушевленні довоколишнього світу*” (курсив наш – О.Р.) [8, с.547]. Що таке „одушевлення” і в чому його різниця від „олюднення” нелегко зрозуміти. Слушно зауважив А. Ткаченко про те, що терміни „персоніфікація” та „усоблення” – етимологічно – прями відповідники [13, с. 252].

Цілоком вдалу дефініцію пропонує О.Тараненко, подаючи терміни *усоблення*, *персоніфікація*, *прозопопея*, як синонімічні, в одній словниковій статті, пояснюючи їх, як „вид метафори, троп, що полягає в перенесенні ознак і властивостей людини на предмети, явища природи, абстрактні поняття, на тварин. Іноді під усобленням розуміють не тільки „олюднення”, а й узагалі „оживлення” реалій неживого світу” [14, с. 750].

Для того, щоб „зняти різночитання щодо цього виду метафори”, можна застосувати означення його „аксіоматичним і поки що нетермінологічним поняттям *оживлення*”, запропоноване А. Ткаченком [13, с. 252]. Як протиставлення „*оживленню*” науковець радить термін „*оречевлення*”.

Схожим чином, явище перенесення значення тлумачив ще Митрофан Довгалевський, який, зважаючи на традиції закладені в „Ізборнику Святослава 1073”, пояснив у „Поетиці”: „Метафора здійснюється чотирма способами. По-перше, шляхом (перенесення значення) від живої речі на живу. (...) По-друге, шляхом (перенесення значення) від неживої речі на неживу. (...) По-третє, шляхом (перенесення значення) від живої речі на неживу. (...) По-четверте, шляхом (перенесення значення) від неживої речі на живу” [4, с. 303].

Найчастіше Маковей застосовує „оживлення”. Рідше це „постійні” „стерті метафори”: *Незамітно прийшла весна, незамітно й минула* (С. 32) *Кругом, кругом широке поле, / низенько клоняться жита* (10, с. 31).

Є кілька прикладів вживання *оживлення* з відчутним фольклорним впливом: *Гей вступись, гора зелена, / уступися молодому, / Як миленьку я побачу, / Легше буде серцю мому. / Ой самому сумно жити, / Уступись, горо, дуброво, / Нім підвечір я долину / Сам до неї на розмову* (10, с. 126); *Як незамітно минають хвилі, / серед твої зелені, дубраво!* (10, с. 32); *В дорогу, в дорогу! Іду, моя доле!* (10, с. 28); *Вернися, весно! Для утіх, / для щастя дня не страчу!* (10, с. 33); *Ох, ті звуки ріжуть ухо, / Ріжуть серденько моє* (10, с. 117); *Іде біда знов, передновок, / Пішло все збіжжя, що у сховок / На засів поля відложив я* (10, с. 122).

Значну частину становлять цікаві й „свіжі” метафори: *Наді мною листя скрізь зелене, / сонце тиснешь в тінь лісну лучами (...)* *в тіні цвіти головки вниз клонять, / пташка пирхне, листям заколише, / десь далеко жайворонки дзвонять* (10, с. 31); *Чую як мій дух росте на силі, / як він відживає ту наново (...)* *світ манить мене на сій мураві, / і будучина мені принадна* (10, с. 32); „*Земле, потом скроплена, / вік нам ти береш, / С. 33 / мучиш нас надією, / жити не даєш. (...)* / *Видно: липи в розцвіті / як стоять вінком*” (10, с. 33-34); *Плач і звуки фортеп’яна / вснути не дадуть мені* (10, с. 116); *Боже милий, як летять отсі літа!* (10, с. 117); *Не раз вночі, нім сон зовсім / Обійме світ крилом своїм* (10, с. 118).

Є у поета й зразки *оречевлення*, їх менше: *Чи цвітами піду, чи терня поколе, / чи певно там зайду, чи щастя там найду, – / іду, де побачив мету.* (10, с. 28); *Темна нічка. На поверсі / Гамір, сміхи, танці йдуть, / Через вікна фортеп’яна / Звуки ллються та гудуть. Темна нічка. У підвалі / Ллесь не звуків – сліз потік: / плаче мати над дочкою, / Що слаба кінчить свій вік* (10, с. 116); *Які то думки чудові / Не снуються по голові. / Такі всі чудні; тонесь в них* (10, с. 118).

Ще одним важливим тропом є *метонімія*. Б. Іванюк визначає її як „троп, індивідуалізоване позначення цілого явища його характерною ознакою” [6, с. 325]. На думку вченого, *метонімія* є близькою до *перифразу*, але на протигагу йому між „предметом” і „предикатом” має логічні, а не асоціативні зв’язки. Натомість автори „Літературознавчого словника-довідника” подають таке

визначення: „Метонімія – різновид тропа, близького до метафори, в якому переноситься значення слів з певних явищ та предметів на інші за суміжністю” [8, с. 457].

А. Ткаченко у своєму трактуванні цього тропа додає важливе зауваження: „метонімія [...] полягає в заміні одного слова (поняття, образу) іншим на основі суміжності ознак (а не подібності, як у метафорі: на відміну від неї метонімію не можна розгорнути в порівняння). Інакше кажучи, метонімію можна назвати контекстуальним синонімом (або синонімічним зворотом) якогось не названого, проте незримо присутнього об'єкта” [13, с. 254].

Розмежовуючи різновиди метонімії, М. Довгалецький вказував на те, що метонімія здійснюється п'ятьма способами: 1) якщо зовнішня причина вживається замість наслідку, або винахідник – замість винайденної речі; 2) коли наслідок береться замість причини; 3) коли форма береться замість змісту; 4) коли вживається річ, якою хтось володіє замість її власника, та навпаки; 5) коли ознака вживається замість речі, яку вона позначає, і навпаки [4, с. 308-309].

В. Назарець також виділяє п'ять різновидів метонімії, однак автор пропонує дещо іншу класифікацію: 1) метонімія місця (в основі – заміщення назви предмета вказівкою на місце його знаходження); 2) метонімія часу (в основі – заміщення назви події вказівкою на час, коли вона відбувалася); 3) метонімія засобу (в основі – заміщення назви дії вказівкою на знаряддя, яким вона була здійснена); 4) метонімія належності (в основі – заміщення назви предмета вказівкою на ім'я його творця); 5) метонімія матеріалу (в основі – заміщення предмета вказівкою на матеріал, з якого даний предмет зроблений) [3, с. 217].

Та найбільш деталізованою вважаємо класифікацію метонімії, розроблену А. Ткаченко. Взявши за основу класифікацію П. Волинського, науковець ґрунтовно її доповнив, наголошуючи, що „суміжність, співвіднесення названого й неназваного виявляються в різних аспектах і взаємозв'язках, формуючи відповідні види метонімії” [13, с. 254]. Автор виділяє такі можливі випадки метонімії: 1) ім'я творця замість його творів; 2) назва матеріалу замість речі, виготовленої з нього; 3) назва вмістилища замість вмісту; 4) назва якоїсь речової ознаки замість людини (гурту, колективу, соціальної чи національної диференціації тощо); 5) назва місця помешкання чи перебування людей замість самих мешканців чи їхніх дій; 6) назва властивості чи якості замість їх носія; 7) назва одномоментної зовнішньої дії замість її внутрішньої мотивації (наслідок замість причини); 8) кількісна метонімія, або синекдоха. Скористаємося запропонованою А. Ткаченко класифікацією.

У ранній віршованій творчості Маковея є лише п'ять випадків використань метонімії: *На нарід божий напосілось / Грішне філістимлян плем'я, / Осіло табором, зайлось / І ждало зачпного дня* (10, с. 127). *Голят: (...) „...Сли я уб'ю, тоді вже вами / Натішиться плем'я моє!» С.126 / Злякалось дуже войсько боже... (...) ...Дивись! од камінця Давида / Впав великан, як воробець. / І голову Давид втяв сміло, / І крик роздався з усіх грудей; / Грішне плем'я в утечі пріло, / Аж в небі тішився Мойсей* (10, с. 127). *Потік плив чистою водою / Край поля, що при нім було. / Вода мулила берегами / Помалу мужика ріллю. / Він зудумавсь: „Потік з роками / Ще знищить ниву всю мою”. / Взав челядь і нору глибоку / З великим трудом він заткав. (...) / Чим більше жерело стісняти, / Оно що раз, тим кріпше б'є / І, здавлене, несе лиш страти, / А так, то і хосен дає!* (10, с. 124) *Десь йду, співаю на весь рот, весело так мені! (...) За макогон – / По спині як всмалить! (...) Лиш ти спокійно спи собі / І не являйся так в сні: / Тебе до смерті, вір мені, / Я не забуду, ні!* (10, с. 125) *Та ще то вам нічо не сталось, / Широкий світ був ваш кругом; / нам за цікавість на сім світі / кутка не мож найти часо...* (10, с. 31).

Є в поета й приклади застосування перифраз: *Жінка занедужала, / вмерла в кілька літ; / він по ній без жалості / в тиждень кинув світ* (10, с. 34); *Над полем, на голубім зводі / відвічний світоч сяє все* (10, с. 31); *На поверсі танці, сміхи, / А там мати сльози ллє* (10, с. 117); *Та лиш одна із тих гадок / Все нищить милий паморок – / Се гадка на кінець життя, / На того злого косаря; / Ох, прикро то, що вік мине, / Косар в могилу зажене, / І хіба в згадці кілька літ / О нас ще буде жити слід. (...) Мина все в світі, як той сон* (10, с. 118). У двох останніх підкреслених фразах маємо оживлення та порівняння.

У ранніх віршах О. Маковей двічі використав різконегативні лексеми: *Але пес ще не здурів, / Щоб пхатись самому / До покушання кийв: / В него глузди дома. / І в нас досить псів таких, / З-за плоту охочих, / Та не стане жоден з них / Тобі просто в очі* (10, с. 118). На позначення такого слововжитку науковці застосовують термін *дисфемізм*, або *какофемізм* – „троп, що полягає в заміні звичайної, нейтральної назви грубим, вульгарним словом або висловом з метою приниження об'єкта її позначення, для емоційного підсилення, та увиразнення висловлення” [14, с. 143]. Дисфемізм вважають різновидом іронії. Опозиційним до дисфемізму – *евфемізм*.

О. Маковей є автором багатьох іронічних творів, як поетичних, так і прозових. І вже на початку

творчого шляху іскорки викривального гумору пробиваються в рядках його віршів. О. Тараненко визначає іронію, як „різновид антифразису, троп, де з метою прихованого глузування, або для легкого, добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (...) значеннями конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками” [14, с. 230]. А. Ткаченко зазначає, що термін „іронія” існує в двох розуміннях: широкому („вид комічного в естетиці”) і вузькому (лукава чи „насмішкувата інакомовність, коли слово або вираз набувають в образному контексті значення, протилежного буквальному, або такого, що ставить його під сумнів чи заперечує”) [13, с. 258]. І саме у вужчому із сприйнятих іронію відносять до тропів чи до стилістичних фігур.

Маємо один дуже яскравий приклад використання прийому іронії: *Що духу додає пиття, / Се знаєм вже давно! (...) То щоби нарид наш майна / не пропивав кому, / Ми пиймо так, щоб мало що / Лишилося єму!* [10, с. 123].

У перший період творчості Осип Маковей послуговувався такими тропами, як епітет, порівняння, метафора, перифраз, іронія, дисфемізм. Проаналізувавши ці зразки, можна з впевненістю твердити, що вже в період „творчого навчання” поет засвідчив неабияку уважність до металогічної мови своїх творів. Цікаво, що досліджуючи поезії, як літературний критик, О. Маковей висловлював свої погляди знову ж таки в металогічний спосіб: „З поетичних прикрас можна вживати ще старосвітських порівнянь напр.: дівчина – як калина, сонце, зоря, голубка, але й нині не годиться ще казати: моя мила, як ворона, сорока або сова” [9, с. 65] І „радив”: „Коли ж би деякі порівняння і символи були занадто неясні, то можна при кінці подати відповідні пояснення, так, як це зробив д. Пачовський у „Сні української ночі” [9, с. 65]. Залишається додати, що до Маковеевих тропів словник не потрібен...

Література

1. Волинський П. Основи теорії літератури: вступ до літературознавства / П.К. Волинський. — Вид. 2-е, випр. і доповн. — К. : Радянська школа, 1967. — 366 с.
2. Вступ до літературознавства. Художня лексика. Тропи : контрольні завдання до практичних занять : посібник для студентів філологічного факультету та факультету іноземних мов / укл. : А. Р. Волков, Б. П. Іванюк, Ю. І. Клим'юк. — Чернівці : ЧДУ, 1997. — 80 с.
3. Галич О. Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. — 2-ге вид., стереотип. — К. : Либідь, 2005. — 488 с.
4. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний). / Пер. В. П. Маслюка. — К. : Мистецтво, 1973. — 436 с.
5. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика / Володимир Домбровський — Дрогобич : Видавнича фірма „Відродження”, 2008. — 488 с. (Cogito: навчальна класика).
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці : Золоті литаври, 2001. — 636 с.
7. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. — К. : Радянська школа, 1971. — 486 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. — К. : Академія, 1997. — 752 с.
9. Маковей О. Русалкова вода, або поезія. Підручник для молодих поетів / Осип Маковей // Жовтень. — 1956. — № 2. — С. 62—67.
10. Маковей О. Твори : в 2 т. Т. 1 / передм. Ф. П. Погребенника; упоряд. та авт. приміток О. В. Мишанич. — К. : Дніпро, 1990. — 719, [1] с.
11. Маслюк В. Латинимовні поетики і риторики XVII — першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / Віталій Маслюк — К. : Наукова думка, 1983. — 236 с.
12. Погребенник Ф. Осип Маковей (критично-біографічний нарис) / Федір Погребенник — К. : Держ. вид-во худ. літ. — 1960. — 134 с.
13. Ткаченко А. Мистецтво слова: підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / А. Ткаченко. — 2-е вид., випр. і доповн. — К., 2003. — 448 с.
14. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с. : іл.